

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

De gamle, der byggede Sognet

AF SALOMON J. FRIFELT

De gamle Sogneskel

Det danske Sogne er noget helt for sig selv. Kun vort Broderland Norge har noget tilsvarende, og dog ud fra norsk Natur og Livsvilkaar væsentligt anderledes.

Hele det danske Land er tavlet ind i et Fletværk af Sogneskel og Herredsgrænser. Det er den danske Folkestamme, der gennem denne særprægede Folkeinddeling fra ældgammel Tid har sat sit Præg paa Landet.

Nordfra indtil Ejderen er Folkeinddelingen dansk med Sogne og Herreder. Syd derfor raader en anden Folkeinddeling svarende til et andet for os fremmed Folks Livsvaner og Behov.

Og i de gamle, danske Provinser, som nu hører til Sverige, er det Inddelingen i Sogne og Herreder, der stærkt virker med til at give Landsdelen sit danske Præg.

Og hvad er saa dette særegne danske Sogn, hvis Skel som et fintmasket Mønster indkredser og favner hele det danske Folks gamle Stamme område?

Kort udtrykt kan det siges: Et Sogn er den Kreds af Bolav, der søger - sogner - til samme Kirke.

Det ligger saaledes nær at opfatte Sognet som en Inddeling samhörig med kristen Tro og Gudsykkelse. Men den, der Sysler lidt med Stednavne og Stedsagn, gamle Grænser og Veje, vil snart opdage, at Sogneinddelingen maa være langt ældre end Kristendorn og Kirkebygning her i Landet. Det synes indlysende, at det var ud fra Kristendommens Behov, Sogneinddelingen blev formet, da tog man ikke og knyttede gamle, hedenske Guders Navne til Kirkesognet: F. Eks. Torsager (1402 Thorsager), Torsted (1330: Thorsteth), Torstrup (1330: Thors-thorp), Tistrup (1330: Tiistorp). Ej heller gav man Sognet Navn efter ældgamle hedenske Helligsteder eller Vi som de to Vium Sogne: Sd, Vium (1330: Wijm", Nr. Vium) 1300: Wiim", Viuf ved Kolding (forhen Viguth), Dejbjerg (1330: Døthbijergh). Blot disse enkelte Eksempler ud af et stort Navne-stof er tilstrækkelig til at vise, at Kirkesognets Navnegivning og dermed selve Sogneinddelingen rækker tilbage til Kultus og religiøse Forestillinger langt forud for Kristendommen, her i vort Land. Ogsaa forud for den Tid, da Kristkirken blev det samlende Midtpunkt i Sognet, har Bygdens Folk sognet til et eller andet Samlingssted: Helligstedet, hvad nu det var: Vi eller Gudehov, Helligkilde, Lund eller Solbjerg: Svolibjeng i Sdr. Omme, Tirsbjerg, i Hoven, Blushøj eller Lyshøj - hvad Navn der bruges til Højen, Banken eller Lunden, hvor man stævnedes sammen for at dyrke og fejre de Guddomme, hvis Kræfter man dagligt havde for Øje:

Solen? - Ilden? - Livets Fylde i Vaar og Sommer? - Ja, hvad ved vi. - Jo, vi ved gennem Sagn, Overlevering, Stednavne og Stedsagn, at disse Guddomme sammen med Helligkilder, Vætter og Helligsten har levet i de gamles Tro og er dyrket paa faste Helligsteder.

Jo vist har Sognefolk sognet sammen, før end Sognekincken blev Samlingsmærke. Og om nogen vil hævde, at Sognets Oprindelse kan ledes tilbage til de Gravhøje, der i Grupper eller Rækker kroner Aaser og Højdedrag i omtrent hvert eneste jydsk Sogn, da kan vi kun sige: Det er foreløbig en Trossag, fordi vi endnu ikke kan føre fyldige Vidnesbyrd for eller imod en saadan Paastand. Derimod klan vi allerede nu med nogenlunde Sikkerhed hævde, at de Folk, som i Dag virker inden for Sognets Rammer, er ud af samme Stamme og Slægt som de Mænd og Kvinder, hvis gule Benstumper smuldrer i vore Gravhøje. Der er, siden Enkeltgravfolkets Indvandring i Vestjylland i yngre Stenalder, saa vidt kan ses, ikke Brud eller Spring i Udviklingen, der lader sig tyde som et fremmed Herskerfolks Indfald i Landet. Alt: Arkæologiske Fund, Stednavnestof, Sagn og Sprog, vidner om en jævn fremadskridende Udvikling inden for samme Folkestamme. Og ind i denne Udvikling tegner ogsaa Herreds- og Sogneinddelingen sine Træk, uden at vi med Sikkerhed kan vise hen til Udspringet.

Ved Indgangen til den historiske Tid ligger vort Land fast formet i Sogne og Herreder. Og da den gamle Tro og de gamle Kultursteder afløstes af Kristkirkerne, søgte Sognets Folk til disse nye Gudshuse, gravlagde deres døde i den viede Jord Kirken saa mær som muligt og knyttede Sagn og Tro til det viede Helligsted.

Spændingen eller Brydningen mellem ny og gammel Tro er nu glemt eller kun antydnet i dunkle Sagn:

De mange Sagn om Kirkebyggeri, hvor løsgaaende Studie og Kvier eller andre viede Dyr jages ud i Natten og kommer til at afgøre Pladsen for Kirken. Eller de talrige, vidt spredte Sagn om Bjergfolk, der river ned om Natten, hvad Sognets Folk har rejst af Kirkemuren i Dagens Løb. - Saa fjærn og vag er i Dag den Spænding, som i hine fjerne Tider gjaldt Liv eller Død.

Det var den danske Arkæolog C. J. Thomsen, der for mere end 100 Aar siden formede Tredelingen af Norden Oldtid i de tre Tidsafsnit: Stenalder, Broncealder og Jernalder. Denne Inddeling staar stadig ved Magt, selv om vi nu forstaar at skelne mellem forskellige Perioder inden for de tre Hovedafsnit.

I hvilken af disse Tidsperioder Sognet som sluttet Enhed er gledet ind i dansk Kultur og Folkeliv, kan vi endnu kun gætte paa. Vi maa med et Suk vedgaa vor Uvidenhed ogsaa for Tidsrum, der ligger os langt nærmere. - Hvor meget sikkert og i En-keltheder fastlagt ved vi vel om Sognets Liv i store Dele af Middelalderen. Og det er endda en Tid, da der i næsten hvert eneste dansk Sogn sker store og skelsættende Hændelser. Først og mest den store Kirkebygningstid, der endnu gir det danske Land sit Præg.

Det er som en ny Stenalder i disse Aarhundreder gaar hen over vort Land. Markens og Skovens store Graasten samles og kløves ud i banede Granitkvadre og stables op i romanske Kirkemure, Fremmede eller Sognets hjemlige Bonkekunstnere mejsler Dørbuer, Vindue overliggere og Prydelser ud af den haarde Kampesten og skaber inden for den romanske Stil en hjemlig og særpræget Kunstform,

Det er en saa imponerende Kraftudfoldelse, der sker i de danske Sogne igennem Kirkebygningstidens ca. halvandet til to Hundrede Aar, saa vi i Dag næsten staar uforstaaende overfor dette Størværk.

Lad os i Dag prøve at forestille os, at omtrent hvert Sogn i vort Land gennem tre, fire Slægtled ved eget Arbejde og egne Midler, Ulden Statsstøtte eller teknisk Hjælp ude fra, rejste sin egen romanske Kirkebygning af hugne Granitkvadre, kløvet ud af Sten, som er gravet op af Sognets Jord! Ugørligt! vil de fleste mene. Ja, men det er dog gjort! Som fuldgyldigt Vidnesbyrd herom ligger nu 730 Kirker rundt om i Jyllands Sogne.

Og prøver vi æt tænkte Sagen igennem, da dæmrer det for os, hvilket Kæmpeværk her er udført af de faatallige og spredte Bolavs Folk i det gamle Middelaldersogn, at Sognefolkene med deres plumpe Redskaber og primitive Hjælpemidler har magtet at rejse alle disse Kirkehuse, dier ligesom Stenaldertidens Dysser og Jættestuer synes bygget for Evigheden.

Hver især kan blot en Dag ved Lejlighed prøve at kikke lidt på sin egen Sognekirkes Mur og tælle efter, hvor mange Granitkvadre der er i et enkelt af Murens Skifter er og maaske regne efter, hvor mange det bliver i en enkelt Mur. - Omkring 1500 Stenblokke i hver enkelt Kirke!

Og hvad har saa krævet den største Indsats af Arbejde og Offervilje, enten ud af egne Kampesten at kløve de mange Blokke, der lidt efter lidt højnede Kirkemuren, eller ogsaa paa Smaaskuder fragte den rhinske Tufsten helt nede fra Andernach nær Køl, langs Floden over Havet og op ad vestjydske Fjorde og Aaløb frem til Kirkens Byggepladser. 60 af Vestjyllands Smukkeste Kirker nær Fjordene eller Aaløb er nemlig helt eller delvist bygget af den rhinske Tuf.

Det er en saa storslaet Indsats af Arbejde og Of-

fervilje, Byggesnille og primær Kunstudfoldelse, som intet andet Tidsafsnit i det danske Folks Historie har Magen til: Næppe et Sogn i Landet, som ikke har givet sin Indsats i Kirkebygningens Stenalder. Og saa ved vi dog intet om Enkelthederne i dette storslaede Byggearbejde ud over, hvad selve de gamle Kirkebygninger kan fortælle os. Ingen skriftlige Optegnelser, Klosterkrøniker eller Kongebreve nævner os Aarstal for Kirkebygningstiden eller Navne paa Bygmestre, ikke en Linje er overleveret os om denne Stordaad og dette mærkelige Tidsafsnit i vort Folks Historie. Vi ser kun det, der er sket! Kun een eneste af disse mange Hundrede Granitkirker melder selv, hvornaar den er rejst, Det er Gjellerup Kinke ved Herning. Derfor har denne Kirke en saa enestaaende Værdi ved den Mulighed, den gir for en tilnærmelsesvis Datering af Egnens øvrige Kirker.

Paa Gjellerup Kirkes nu tilmurede Syddørs Overligger staar indhugget; en Indskrift paa Latin, som i Oversættelse Jyder:

Aaret 1140 efter Herrens Byrd er dette Hus grundlagt her til Guds Ære.

Gjellerup Kirke er saaledes Landets eneste Sognekirke, som med Aars Nævnelser har kunnet fejre sin 800 Aars Rejsningsdag. Men lignende Alder har mangfoldige andre af Danmarks romanske Kirker. Og mange er endnu ældre, Det vil altsaa sige, at i de fleste af Danmarks Sogne har Folk gennem 7-8-900 Aar sognet til den Kinke, der gennem Slægternes Glæde og Sorg har været Midtpunkt og Samlingssted for Sognets Liv.

*Ældefuret, graastestyngtet,
Sylden dybt i Oldtids Tro,
Svalekredset, stormomslynget
Vartegn over Sognets Bo.*

*Her de fandt det store Møde
mellem Tid og Evighed,
Slægt bag Slægt, der stred og døde,
sank i Muld i Kirkefred.*

*Graastenshus, der signer, samler
dem i Strid og dem i Støv,
mod dit Læ de trætte famler
til en Seng bag Ler og Løv.*

*Seng ved Seng med Græstørvsider
under Svøb af Sol og Regn -
Rastløb rinder Blæst og Tider -
Fast staar Sognets Samlingstegn!*

Og rundt om den gamle Kampestenkirke ligger de i Klynger og Lag, eet med den viede Jord, alle de gamle Slægter, der har virket og stridt og hver især givet deres lille Indsats til Fremgang og bedre Kaar for de, der kom efter.

Den folkerigeste Boplads er ikke Stationsbyen i Dag, hvor der leves og vinkes. Men Sognets tættest befolkede Boplads er de dødes omkring Kirken, hvor de om hviler, de gamle Slægter, der gennem de sidste 8-900 Aar har været med til at bygge Sognet.

Ad Hovvej og Møllevej.

Kampestenskirken - tit rejst paa et ældgammelt Helligsted - blev gennem de mange Hundrede Aar Sognets Mærketegn og Samlingssted - Formidleren mellem Liv og Død med Evighedens Manen eller Trøst.

Men ogsaa Hverdagens Stræb for daglig Brød rejste sine Mærketegn omkring i Sognene.

Naar man færdes ude i de faa Hederester, som endnu er igen i de mildt- og vestjydske Sogne, støder man jævnlige paa dybe Render og Furer, som trækkes hen gennem Lyngsværen, tit skjult af Lyngen, saa man ikke ser dem, før man snubler og jager Næsen ned i Lyngen: Hovsa, Det er nok igen de gamle Vejspor fra Metusalems Tid.

To Mænd fra Hedehusene i Ølgod, Mads og Jep, kørte en sen Aften kørende fra Borris Marked med mange Handeler og flere Lidkøb. Nede paa Paabøl Hede holdt Jep Hestene an. »Prr - Holdt«.

»Hva er nu løs?« hikkede Mads - han laa i Bunden af Vognen.

»Jow, hier gaar lige akkurat 99 Vejje, og hva for en jen af dæmme skal vi no mej?«

»Naa-aa,« mente Mads, »her er da allerhywest en hal Hunder.«

Men Jep blev ved sit: »99 Veje over Paabøl Hede.« Det slog de saa till Væds om, og satte en Flaske Brændevin i vove. Men da det ikke var godt at tælle Vejspor ved Nattetid, lod de Hestene raade for, hvilket Spor der var bedst at følge, og kom ogsaa godt nok hjem. Næste Dag gik de saa ned paa Paabøl Hede og talte de gamle Vejspor, der i et bredt Bælte Nord-Syd furer Heden her. Der var 101 Spor, - Ja, saadan fortælles der.

Bliver Lyngen brændt af, saa Fladen ligger nøgen som en skorpet Hud, da ser man, hvorledes disse gamle Vejspor skærer sig hen gennem Lyngsværen ud mod alle Verdens Hjørner. Nogle viser kun et enkelt Hjulspor, andre tre, fire sideløbende Spor. Og ingen andre Spor er dybt slidte Hulveje, der vidner om Færd og Slid gennem lange Tider. Og det sker, man støder paa brede Vejbælter: Spor ved Siden af Spor i Snesevis.

Tilsyneladende uden Maal og Med hules og krydses disse gamle Vejspor. - Ja, de maa ha kørt mærkeligt omkring, de gamle, med deres Studespænd. Hvad mon die har været paa Farten efter?

Een Gang slidt ned i Lyngsværen og igen tilgroet staar disse Furer næsten uændret Hundredaar efter Hundredaar, indtil Ploven sletter dem ud. Disse

gamle Vejspor er som ordløs Hilsen fra den Fortidsslægt, som engang har færdes her og slidt disse Spor dybe. Og den kyndige kan trods det tilsyneladende tilfældige i Vejsporenes Kryds og tværs dog tyde et og andet om Retning og Maal. De brede Vejbælter med Snesevis af Spor i Nord - Syd er Resterne af de store Udfærdsveje Sønder ud.

Andre ogsaa ret brede Vejstrøg paa tværs af Landet peger ud mod Kystens Udskepningssteder og Fiskepladser. Andre mere enkeltvise Spor peger ligest muligt ind mod Sognekirken, Det er Kirkevejene for Sognets yderste Bolav ind mod Egvad, Aadum, Dejbjerg eller en anden Sognekirke.

Andre Steder igen finder man Vejbælter paa tværs af alle andre Spor. Hverken Udfærdsveje eller Kystveje og dog tydeligt nok Slægtleds Slid gennem Aarhundreder, - Kanske kan en af Sognets ældste nævne et Navn, der gir Tydning: Æ Hovvej.

Hovvejen, Saa ved vi, Vejen fører hen til Egnens gamle Herregaard, der kanske i Dag er almindelig Bondegaard, hvor kun gamle Voldrester, Sagn og Overleveringer og gulnede Dokumenter fortæller om Fortidens Storhed,

Der ligger Rester af mange gamle Hovveje op gennem Jylland.

»Gaarden« - Herregaarden - blev for mangfoldige Sogne Samlingsstedet paa godt og ondt. Ikke som Kirken, der midtsamlede det enkelte Sogn,

»Gaardene« derimod virkede til Samling paa tværs af Sogneskel, Herregaardene ejede som Regel Fæstegods med Hoveripligt i forskellige Sogne. Derfor blev Hovvejen tit slidt langvejs og af forskellige Bolav og Sognefolk.

Det er med meget blandede Følelser, de gamle Slægter har slidt disse Hovveje, Det tvungne Hoveri var selvsagt ikke højt anskrevet af de, der maatte forsømme eget Arbejde for at røgte Herremandens.

Hovarbejdet er i sin Tid indført som en Slags socialøkonomisk Foranstaltning til Fordel for begge Parter: Bonden, der enten tvungen af Skat og Skyld eller frivillig for at bjerge en Fordel gik ind til Fæstebondens Kaar, slap for Ledingspligt og Skatteskyld til Kronen mod at yde Landgilde og visse fastsatte Arbejdsdage til Godset.

Og for Herremanden gav Ordningen den Fordel, at han fik billig og konstant Arbejdskraft til at drive sine vidtstrakte Manker. For Kronen (Staten) blev det lettere og mere overkommeligt at inddrive Skatter og Ledingsydelse, ligesom det ogsaa havde visse Fordele at samle Arbejdsydelse og Produktion af Udenrigshandelens toldgivende Varer (Studedfærdningen) paa færre og større Gaarde end spredt ud i Landets Bondebrug.

Hvorledes Hoveriet, der saaledes i sit Udspring nærmest er en naturlig Ydelse som Vederlag for visse Fordele, gennem Hundredaarene udviklede sig til en tyngende og vilkaarlig; næsten utaalelig Byrde

for Fæstebønderne, skal ikke her udredes. Vi holder os blot til, hvad gamle - Hoveriprotokoller og Forordninger kan melde. - Ja, og saa hvad de mange Hovvejes dybt slidte Spor kan fortæller om Slægtens tvungne Færd til og fra »Gaarden«.

Men det vil gi' os et falskt Billede af Fæstebøndernes Kaar, om vi udelukkende opfatter Hoveriarbejdet som Tvang og Slaveri. Selvfølgelig: Ingen Form for Skat eller Skyld er elsket. Den Mand, som maatte forsømme egen Avl for at bjerge Herremandens, sled sjældent med Glæde Hovvejens Spor, selv om Hovarbejdet havde Fællesskabets og Samstævnets mange Fordele: Paa Hovmarken kunde man mødes med Kendinge baade fra eget Bolav og fra andre Sogne, spørge nyt og kanske slumpe til at lave en Handel. Og hvad nyt, der kom frem inden for Bondebruget, fandt over Hovmarken lettest Vej ud til Sognets Bolav.

Og for de unge var Hovarbejdet paa Gaarden ofte en kærkommen Afveksling i et træls og graat Hverdagsløb. Mødet med andre unge fra fremmede Sogne og Bolav gav Spænding og Tidkort til Arbejdet, virkede ogsaa til Kappestrid, hvor det gjaldt om at hævde sig som den bedste. Og blev i hin Tid en sjælden Gang knyttet Baand og fundet Giftermål ud over Sogneskallet, da var det som oftest Hovmarkens Skyld.

Men trods alt: Hovarbejdet var en Form for Tvang selv der, hvor Forholdet mellem Godsejer og Fæstebønder var det bedste. Og Tvang var altid for Jyden som en gnavende Sømspids i en Skosaal.

Naar Pigerne fra Hanning og Bølling tidligt om Morgenen gik til Hov paa Lundenæs for at rive Hø, da var de kry, bar Riverne højt og trallede:

»Vi skal til Hov! Vi skal til Hov! Vi skal til Hov i Daw«.

Men naar de sent om Aftenen udasede vendte hjem, havde Melodonten faaet en anden Lyd. Nu slæbte Riverne efter dem, og Pigerne sang ikke, men skældte:

»Gid Rakkeren havde det forbandede Hov!«
Til Herregaarden Lundenæs var der i gammel Tid meget stor Høslæt Langs Skjern Aa, og følgelig krævedes af Godsets Fæstebønder meget Hovarbejde i Høslættiden Man saé, at naar Folk i Stauning, Skjern og Bølling Sogne i gamle Dage fæstede Piger, sørgede de altid for at leje de fedeste og tungeste Piger, - Jo, for de var bedst til at træde Høet ned! Og det Hø, man ude paa de bløde Enge havde Held til at træde ned i den sumpede Bund, var man da fri for at slæbe hjem til Lundenæs!

Fra Hoveritiden paa Nørholm ved Varde kendtes det samme paa en anden Maade: En gammel Kone fortalte, hvad hun som Barn havde hørt fortælle af andre:

Naar Bønderne i Høslættiden var til Hov paa Nørholm, da var den jo den grommest (mest ansete),

som, naar Ladefogden vendte Ryggen til, turde smide de største Bør-fulde Hø i Aaen - for det var man jo fri for at køre hjem!

De, der hjemme nøjsomt og omhyggeligt rev hvert Straa med, satte her en Ære i at kaste mest muligt i Aaen! - Det er Forskellen paa Hovarbejde og eget Arbejde tegnet i et enkelt lille Træk.

Traf man paa Hovmarken Kendinge, saa mødtes man ogsaa her med udensogns Folk med andre Skikke og nu og da med fremmed Tonefald i Maalet, som man nøje mærkede sig og havde Moro af at efterabe, naar man kom hjem. Og om de udensogns Folk, rnan traf paa Hovmarken, Lavede man nu og da en Remse sig selv til stor Fornøjelse, men ikke let for os andre at hitte Mening i. - om en Mening nogensinde har været der.

*»Snebjerg Skraddel aa Tjørring Addel, Vild-
bjerre Vremler aa Timring Tremler, Gulle-
strup Krakler aa Hanning Stakler, Rind Rak-
ker aa Arnborre Grødlyww,
Skarrild Pølse aa Assing Staalstang,
Felding Foorhøwder aa Brande Giæs,
Ejstrup Hugorm aa Tyregod Pandekager
aa Sunds Skalleslugere!«*

Denne Remse synes lavet paa Hovmarken ved Herningholm eller Sindinggaard.

Langt ude mod Vest ligger Lønborggaard med 1 Td. Land Eng til hver Dag i Aaret. Det meste Hovarbejde var her ligesom paa Lundenæs Høbjærgning. Folk fra mange Bolav og Sogne stæv- nede i Hø-slætten sammen her paa de brede Skernaa-Enge.

Det gav baade Samlag og Modstilling. Og for at sært egne, ære eller spotte de forskellige Sognes Folk, trallede Ungdommen - saaledes som vi nu kan lytte os til i de gamle drillende By-remser:

*Mølgaard Swanser, Styg Danser,
Ferbæk Trommeslaar, Vostrup Herrer,
Lawstrup Smærer,
Lønborg Lyww, Bøll Tyww,
Kjæfpling Klækrotter,
Tarm Flynderhoveder!«*

Kanske var det paa samme Hovmark, der rimedes:

»Aadum Forhaand, Egvad Braand, Skjærn Fruer,
Debjerg Duer, Stawning Grødlyww (man sa'e, de fik Grød 21 Gange om Ugen!) Velling Tørretvww«
- Jo, af gode Naboer skal man høre Sandheden:
»Ak Herregud endda! Du er lisaa hvid i di Fjæs som Skjærn Kirke - og den endda kalket med swaat! -
- Jo vist: Træls Vej gør surt Sind. Men let Hjerte gør kort Vej. - Mon Ikke de mange Hovveje, hvis Resten vi endnu kan finde, har været baade lange og trælse for de Slægter, der sled dem dybe. -

Men der er ogsaa andre veje, som slides mere vil- ligt og med lettere Sind.

Nede i en Lavning med Vandløb og Dam ligger den gamle Vandmølle. Og rundt fra alle Sider samles Vejspor her som Eger i et Hjulnav. Møllen har haft sin Plads her gennem adskillige Hundrede Aar. Mange af de gamle Vandmøller stammer fra tidligste Middelalder. Og endnu tør man ikke med Sikkerhed sige, om Vandhjulet er indført her til Landet af Munkene eller har været kendt før.

Men mange af de gamle Mølleveje er saaledes endnu ældre end Hovvejene. Og Møllevejen sled man ulig mere villig, for selv om den kunde være lang og træls, saa kørte man her sit Studiespænd i eget Ærinde. Og kunde Ventetiden i Møllen end trække ud, kanske i Dagevis, naar der var for lidt Vand til Søgningen - inde i Møllerens Gæstestue var dog altid en Taar Øl og en Dram at bjærge og god Tidkort ved at snakke med Møllægæster fra andre Bolav og spørge Nyt fra eget og fra fremmede Sogne.

Her er man ikke som paa Hovmarken med mange i Samling oplagt til at ære og drille med lange Byremser. Falder Snakken paa andre Sognefolk og deres Vilkaar; bliver det mere en kort og saglig Vurdering:

I Sønder Omm er de gromm (udmærkede). I Hown er de bown (selvfølende). Men i Grindsted og Green er ett ret møj o fortjenn.

I Ørre, der behøver de ett o sørre.

De Folk i Tved, de løwer a Sved.

Een skal ta det nap a nyww,

om een vil i Haderup blyww.

Strellufsognere ka' man altid kende.- Saa-aa?
- Jo, de er næsten altid rundryggede. - Nej se da, hvor ka det være? - Jo, for det de sidder op i Sengen og sover, - Sidder op i Sengen? - Ja, for de har Tegnebogen under Hovedpuden! -

I Lønborg, der lever de ,af Hø! Og i Stauning er Maanen djer bedste sol -

Ja, og naar Las fra Lynn kør til Waarr, saa har han fuld Las hen og Las fuld hjem - - -

Mølleren fik sit Vederlag for Malingen ved at tolde af Kornet. Og da Mølleren næsten altid var Egnens mest velhavende Mand, skumlede Folk ofte over, at han toldede for haardt, eller at hans Toldkop var lovlig stor. Og Folkeskæmtten lader Mølleren sukke:

»Nej, nu om Dage er der ikke stort ved Mølleri, men den Gang, Folk var glade, bare de fik Sækken hjem igen fra Møllen, da var det en god Haandtering at være Møller!

»Haa-aa! - snøfter Folkevittigheden bidsk - Ved I, hvad Mølleren er for en Karl. Jo, hvis man tar en Tyv, en Prokurator og en Møller og putter dem sammen i en stor Sæk og ryster dem godt, saa er det altid en Tyv, der først kravler ud af Sækken, naar man lukker op! -

Jo, for det ved man da: paa Mølleren er der kun

et ærligt Lem, og det er hans Tommeltot - Jo, for den sidder ned i Toldkoppen og tar Plads op for Kornet, naar han tolder!

Naa, selv om Folk skumlede lidt, og Folkevittigheden sagde drøje Skæmt, saa var den gamle Vandmølle - og siden i Tiden Vindmøllerne - gennem Aarhundrede et af Egnens Samlingssteder, og Mølleren en af Sognets mægtigste og mest velhavende Mænd, der baade her og der førte an i Udviklingen. Alle de, der med Slægtshistorie for Øje gransker de gamle Kirkebøger, undgaar ikke at lægge Mærke til, at naar Møllerne holder Barsedaab, da er det Sognets bedste Mænd, der staar Faddere, eller det er Møllere fra fremmede Sogne, tit er det selve Præstemadammen og da allermindst Degnekonen, der bærer Barnet.

Jo, jo, Mølleren og hans Slægt tegner sine Træk i det gamle Sogn, og dem kommer man ikke udenom, naar Sognets Historie og Opbygning skal skildres.

Præstens Køer og Degnens Faar

»En Kjærk aa en Mølle sætter Præg o en Egn.

Det samm kan vi sejj om en Præst aa en Djyn,«

siger Søren Noe Nygaard i Indledningen til sin jydsk Digtsamling: »Præst aa Dejn«.

Møllen og Kirken blev Sognets Samlingstegn - Mærketegnene for det daglige Brød og det himmelske. Præsten var i sort, Mølleren hvid, Men den hvide Farve her blev af ingen opfattet som Tegn for Uskyld, dertil var Mølleren Toldkop for ilde anskrevet!

Præstens sorte Antræk derimod virkede ærværdigt og øgede Respekten for hans Kald og det dulgte Gys for den Sorte Skole, han sagdes at ha Kendskab til.

Mølleren var en Bonde som sine Fæller. Og den Myndighed han havde inden for Sogn og Lav, fik han kun i Kraft af sit Vandhjul, sin Toldkop og sine sammensparede Dalere.

Præsten derimod, selv om han i sin Tid var Bonde og røgtede en Bondes Arbejde, stor som Formidler mellem denne Verden og den kommende - som Dørvagt ind til Evigheden - derfor fik han sin Særstilling i Sognet. Han kunde være Menighedens Hyrde - Vorfar - eller Sognets Foregangsmand med Brak og Sædskiye. - Han hørte dog sammen med Sognets Kirke og gjorde sit til, om det gamle Kirkehus følte skærmende eller truende, løftende eller tyngende.

Og naar Præsten jordede Sognets døde og kristnede den nye Slægt, da virkede han med i Fornyelsen og byggede videre paa Sognet.

I hvert et Sogn i Danmark kan findes en Linje fra Kirke til Præstegaard og ind i Sognets Liv og Udvikling. Mere eller mindre tydeligt til de forskellige Tider, men dog altid mærkbart.

Almindeligvis tales der med en vis Ringeagt om

Rationalismens Præster. Og sandt er det, at deres Teologi var flad og jordbunden, og deres Forkyndelse virkede næppe, at Sjælene »af By over Stjerne for«.

Men i deres Tid gav Præstegaardens Bygmark kanske flere Fold end selv Møllerens. Og Præstens røde Køer var tit Sognets bedste. Ogsaa det satte sine Spor. Sidenhen kom nye Retninger og nye Mænd med Vækkelse, Sang og Vennemøder og stor Glæde til dem, der lod Sindet fylde deraf.

Og blandt Sognets Gaarde laa Præstegaarden, en af de bedste og kredset ind af Aarhundreders hævdvundne Respekt. Kanske var dens Agre mere veldyrkede end Naboens - kanske ringere. - Der var de Præster, der var kloge paa Himlen, men Taaber i en Plovfure.

Præstegaarden var til enhver Tid noget for Stig: Herfra sivede nye Tanker og nye Strømninger ud i Sognet. Her havde Lærdom og boglig Dannelse til Huse, Og den Dag Præstegaarden med Traditioner, Have og gamle Lindetræer kendes for uhaandterlig for en nyere Tids Teologer og afløses af en Funktionærbolig i Villastil, da mister Sognet et af sine gamle Kultur- og Mærketegn og føles fattigere derved. -

Gammel Præstegaardskultur er en Dannelsesform for sig, oftest i Modstilling til Almuekulturen, aldrig i Ening med denne.

Den jævne, jordgraa Almuekultur, der var Sognets - Folkets - egen, synede graa og farveløs og fastlagt som selve Aarets Kreds. Men den er vokset af Sognets Jord og lagt i Leje gennem mere end tusinde Aar, derfra dens Styrke af Ælde og Arv.

Og Præstekulturen mægtede aldrig den graa Almuekultur, selv om denne var underlegen i æt, hvad angik Lærdom og Latin og Laan ude fra.

Folkets, Sognets, Kultur - som Intelligensen knapt gad regne for en Kulturform - kunde spejle eller vrænge ad idet fremmede, men lod sig ikke af hverken Teologi eller Politik rokke ud af sit tusindaarige Leje, det Kunststykke magtedes først af Teknikken.

Var Præstegaarden og dens Kultur nærmest som en enlig Ø i Sognets Liv, saa blev Præstegaardshaven - som i sin Tid Klosterhaverne - det bedste Bindeled ud til Sognets Hjem, Fra den fandt Plante-
trang, Stiklinger og Podekviste Vej ud i Sognet. Og den Præst, der plantede mere, end han prækede, var maaske den, som satte de dybeste Spor.

Præstegaardens Stilling ind i Sognets Tilværelse er søgt tegnet paa en Sten i Ølgod Præstegaardshave:

*»Fra Alders Tid et heget Bo
for Ølgod Sognepræster.
Med Bøn og Bog, i Tvivl og Tro,
de tjente deres Mester.*

*Og Slægter svandt. Og Slægter kom. Og
Sognet laa i Kreds herom
som Kirkegaard om Kirken.«*

Præstens Samhør med Kirke og Sogn er vel nok noget nær lige Saa gammel som Kirken. Senere i Tiden kom Degnen til. Han mærkes mindre, men bruges mere, for han kommer ikke ud fra med frem-med Skik og megen Lærdom. Han regnes for een af Sognets egne, selv om kanske hans Maal røber, han er fra en anden Egin.

Og naar Degnen faar sin faste Plads i Sognet og er med til art præge dens Udvikling, da er det uden Præstens Rygstød af Hartkorn og røde Køer. Kanske kan Degnelodden kun føde et Par Faar og en lig Ko! Saadan set naar Degnen ikke engang op i Rangen som Boelsmænd. Men Degnens Faar finder altid Græs - Giver Degnelodden for lidt, gaar hans Dyr med i Byens Fællesdrift. For Degnen hørte med til Fællesskabet, der hvor Præsten stod udenfor eller ovenover.

Degnens Kald var at tjene baade Præst og Menighed som et Bindeled mellem Kirkens Højtid og Sognets Dagligdag og at lade Børnene anamme en god kristelig Oplæring. Var hans Stilling end tjenende, og hans Hartkorn kun til Faarehold, stod han alligevel stærk blandt de Sognefolk, som han fulgte gennem Sorgog Fest, lige fra han sang fra Barsel-gildet, læste over Borde ved Brylluppet, til han sang den døde ud og prentede hans Ligvers.

Det var Skolelovene af 1814, der gjorde Degnen til Lærer og Skolen til ret nyt Samlingssted i Sognet. Og hvad Degnen som Folkelærer og Foregangsmand gennem de sidste hundrede Aar har virket til Sognets Udvikling og Fremgang, kan ikke i Hast gøres op.

Maaske har ingen Enkeltmand i saa kort et Aaremaal evnet at udvikle Sognets Opbygning saa gennemgribende som netop den vaagne og nidkære Degn fra Midten af 1800 Tallet og op til efter Aarhundredskiftet.

Det var jo ikke blot inden for Skolen, at nye Undervisningsmaader brød frem sammen med Frihedsrøret, det levende Ord og det grundtvigske Livssyn. Men der er i de to Menneskealdre omkring Aarhundredskiftet 1900 saa meget, der skal formes og bygges op som nyt: Nye Drifts- og Arbejdsmaader, nyt Fællesskab baade folkeligt, fagligt og økonomisk, ny Samfærdsel med de nye Stationsbyer. - Og i alt det er Degnen med som een af de forreste.

Der udgik i disse Slægtled fra de danske Seminarier - og ikke mindst da fra Gedved - et Kuld af unge Lærere, som med Mod og Ildhu gik ind till deres Gerning i Skole, Kirke og Sogn. De var ikke blot som Lærere med til at forme den nye Slægts Livssyn. Men mangfoldige af disse Degne var ogsaa som Fakkeltænder med i Fortroppen, der skabte Ud-

vikling og Fremgang for det enkelte Sogn, som for hele det danske Samfund, Der var i disse Aar saa meget, som var d Nybrud og krævede Indsats af Tro og Virketrang: Afholdssag og Plantning, Gymnastik og Skyttesag, Folkeoplysning gennem Foreninger og Biblioteker, Andelsvirksomheder, der ikke blot betød en økonomisk eller faglig Sammenslutning for Selvhævdelse, men en Idé om Fællesskab, - Der var nok, som trængte sig paa og krævede sin Mand. Og hvert eneste Sogn i vort Land staar i Dag i Takskyld til een eller flere af sine Degne og Folkeskolelærere, der hver paa sit særlige Omraade var med til at føre Sognets Udvikling frem.

Vi kan i Flæng nævne:

Lærer K. Kristensen, Hoven, der igennem sit Seminarium for Vinterlærerinder var med til at præge den vestjydske Skoleform gennem Slægtled, - P. J. Nielsen, Darum, der som mange af sine Fæller gik ind for Andelssagen. - K. Jensen, Strelluf, hvis Sangbog sammen med Morten Eskesens Sangbog banede Vejen for Højskolesangbogen. - P. Helt Haahr i Tistrup, der lærte sine Sognefolk at synge. - Lærerne K. Balle, Sdr. Omme, og J. Waaben, Faarup, der ligesom mange andre Lærere var virksom i Arbejdet for Landbo- og Husmandsforeninger. - Trøstrup fra Thorsted, som grundlagde Herning Museum. - Lærer Sand, hvis Minde nu staar i det smukke Anlæg ved Vemb.

Hvert Sogn har sine Navne, som Efterslægten nu nævner med Anerkendelse og Tak.

Muligvis er senere Kuld af Lærere stivere i boglig Viden og teoretisk Pædagogik. Men den Mand, der ikke længere er Degn, men kun Lærer, har indsnæveret sin Virkeplads og sine Muligheder for at sætte Spor i sin Kreds, saaledes som de gamle gjorde det. Den, som her skriver, formede engang nogle Vers til sin egen Barndoms Lærer. Disse Vers kan gælde mangfoldige andre Degne og Lærere rundt i Danmarks Sogne:

Degnens Dag.

*En straatækket Skole med Mønnig af Mos
og Asketræs-Sus bag sin Gavl ...*

*En Stue lidt sværtet af Kakkelaavnsos,
med Sydsol i Rudernes Tavt ...*

*For mange et Minde om Barndommens Leg
og Møje med Lektier og Skrift.*

For Degnen langt mer:

Det Hjem, han fik kær,

hans Livskald og Manddoms Bedrift!

*Her satte han Bo med sin elskte den Gang,
da Modet var lyst som et Digt!*

*Og Dagen og Skolens blev festlig af Sang,
for Livet var gavmildt og rigt.*

*Og Børnene lytted, naar Degnen tog fat
og aabned dem Fortidens Dør*

*til David med Kæp
og Uffe med Skræp
og alle de Helte fra før.*

*Da blev som et Tempel det straatækte Hus,
og Ordet fik Vinger og bar,
saa Børnene aned det vældige Sus
af Tider og Slægter, der var.*

*I Barnesind spired de Timer som Sæd,
der vokser til Fremtidens Drift.*

Ad Aare engang.

vil Saga og Sang

omskabes til Liv og Bedrift.

*Saa virked han trofast, som Kaldsbrevet bød,
i Skole og Kirke som Degn.*

*Han prentede Navne ved Fødsel og Død
og hvem, der stod Brud paa hans Egn ...*

*Og Aarene skifted. Og Dagene sled,
mens Slægterne hastet forbi ...*

Blev Hverdagen graa,

og Feststunder faa,

gød Sangen dog Solglimt deri.

*Hvem fik vel som Gave en skønnere Pligt
end Degnen, der nytter sin Dag*

*og planter i Børnene Sind som et Digt
Korsmærket i Danskernes Flag.*

*At leve som danske og virke med Flid
er Maalet for Skole og Degn.*

Og glemmes hans Ord,

de sætter dog Spor

de former en Slægt og en Egn.

*Hver Mand fik sit Virke, og hver Dag sit krav
... Og stakket er Livsdagens Frist ...*

*For Sejre, der vindes, blir Haab lagt i Grav,
alt Vaarløv vil graane til sidst.*

*Men den, som kan røgte sit Kald med et Smil
og tjene sin Mester i Tro,*

for ham gror der Løv

af Skuffelsers Støv,

nyt Foraar bag Regnbuebro.

Fra Studespænd til Traktor.

Sognets Bondebrug og Almuens Tilværelsesformer laa indtil op mod 1820 i sit faste aartusindegamle Leje.

I Østdanmark med det stærkt udviklede Fællesskab og den gennemførte Fællesdrift var Landsbyen et lille afgrænset Samfund, hvor man helt igennem var selvhjulpent.

I Vest- og Midtjylland derimod med kun ringe udviklet Fællesdrift var omtrent hvert Bosted en sluttet Enhed, en lille Verden for sig; hvor man mest muligt var indstillet paa at klare sig selv.

Leveform og Arbejdsmaader var næppe undergaaet større Ændringer fra Middelalderen og til op mod Nytiden. Og meget i Livsformer og Væremaade rakte sikkert tilbage til Oldtiden, Arbejdsredskaberne var gennem Aarhundreder delvis de samme: Tunge, klodsede Træskovle og Trægrebe. Et Oltidsredskab som Kornseglen blev brugt ved Siden af Leen til omkring 1830. Og Middelalderploven med Træ Muldplade, der sine Steder i Vest- og Midtjylland var i Brug til op mod 1864, var ikke stort mere fuldkomment end Oltidsredskaberne.

Med disse plumpe, primitive Redskaber magtede Datidens Bønder hverken den stive Lerjord eller den sammengroede Lyngbund. Avlen var under gunstige Forhold kun lille efter Nutids Forhold. Og satte det ind med Tørkesommer, blev der Misvækst, og hvad et Misvækstaar den Gang betød, savner Nutidsmennesker alle Forudsætninger for at forstaa. Slag Brødkornet fejl, og der ikke var noget at købe i nærmeste Omegn, da var der ingen anden Udvej end at drøje den Smule Rug, man havde, med Avner og Ukrudtsfrø. Ja, man ved de Steder, i Jyllands Hedeegne, hvor man omkring 1820-30 i Slige Misvækstaar blandede Brødrugen op med Lyngbrum (de visne Blomster og Blade af Lyngen). Det var et skarpt Stykke Brød at faa ned; men det var dog bedre end intet. Og man trøstede sig med, at det skrubbede Tarmene godt rene!

Dette oldtidsprægede Bondesamfund, som Landsbyen og Sognet den Gang var, rokkedes vel en Smule i sit Leje ved Bondereformerne og Udskiftningen omkring 1800. Mest dog i Østdanmark, hvor Udskiftningen og begyndende Udflytning slog Fællesdriften i Skaar.

Denne Overgangstids Vanskeligheder mærkedes mindst i Vest- og Midtjylland, hvor i de fleste Forhold Enkeltdriftens sunde Lov raadede: Hver Mand klarer sig selv! - i et eller andet Hede hjem ordspogsformet næsten som et Skriftsted: Næst Gud er det bedst at stole paa sig selv!

Den tvungne Udskiftning affandt man sig mange Steder med paa den Maade, at man lod Kommissioner og Landmaalere skifte ud og tegne Kort; men ellers holdt man sig til det gamle og hævdvundne, saa vidt man fandt det praktisk. Og ved Handel og Mageskifte gled saa Udskiftningen sin naturlige Gang.

De gode og velmente Bondereformer i Slutningen af 1700-Tallet havde sikkert sat stærkere Fart i Udviklingen omkring i Sognene, end nu skete. Men nu satte Napoleonskrigen ind med alle dens Ulykker og med Statsbankerotten 1813 og den uhyggelige Fattigdom, som nu fulgte og hæmmede al Fremgang gennem en Aarrække.

Den, som Ønsker at kende lidt til Sognets Forhold omkring Ulykkesaaret 1813 og fremefter, han kan blot finde frem til de gamle Fattigprotokoller,

som i de fleste Sogne ligger gemt paa et eller andet Loft til Mølformering og Musegnavelse. Paa de guldene Blade med den gnidrede Skrift kan man stave sig frem til Forstaaelse af, hvor fortvivlet fattigt det var i disse Aar, og hvor bitre Kaar det den Gang var at gaa paa Sognet. Først fra 1825-30 er der igen Fremgang at spore - Fremgang. Ja, men efter vor Opfattelse uendeligt langsomt.

Det som i de jyske Hedesogne den Gang stærkere end noget andet satte Gang i Udviklingen, var Brugen af Mergel. At bruge Mergel til den kalkfattige og lyngsure Hedejord og derved mere end fordobles Ydeevne er ikke nogen splinterny Opdagelse. Hvor og hvornaar man er blevet klar over Mergelens Evne til at frugtbargøre Jorden, kan ikke udredes, formentlig er det sket forskellige Steder til forskellige Tider. Men een af de første her i Landet, der rent systematisk gik i Gang med at mergle sin Jord, er den mærkelige Godsejer og Foregangsmand, **Andreas Charles Teilmann** til Nørholm ved Varde (født 1723, overtog 1750 Nørholm, døde 1790).

Ved Studiet af Linnés Skrifter kom Teilmann ind paa at eftersøge »Jordmarv«, som han kaldte Mergelen, og bruge den til at »dyngge sur Jord med«. Virkningen var saa overraskende, saa han gik i Gang med det store Arbejde at mergle sine vidtstrakte Manker.

Det første Resultat af Merglingen var, at Godsets Avling i Løbet af faa Aar mere end fordobledes, Den næste Følge blev en bitter og mere end 20 Aar Lang Retstrætte mellem Teilmann og hans Fæstebønder, fordi disse nægtede at udføre det stadig voksende Antal Hovdage, der blev nødvendig for at bjerge den to- og tredobbelte Avling til Godset.

Alt dette er en spændende og for vestjydsk Bondesind særtegnende Historie for sig, som vi her faar lade Ligge. Kun kan vi nævne, at hvor haardt end Bønderne stred imod at medvirke ved de Fremskridt, som den dygtige og evnerige Godsejer søgte at indføre paa sit Gods - saa kan vi være forvissat om, at Fordelene ved det nye, bl. a. ved Brugen af Mergel, har de nøje vurderet og ved først givne Lejlighed prøvet til egen Gavn. Og naar der endda gik saa Lang Tid, før Brugen af Mergel - som man først kaldte Jordmarv, siden Lim - blev almindelig, da er det, fordi Napoleonskrigene og Statsbankerottens triste Fattigdom ikke levede overskydende Kræfter til Fremgang. Man magtede kun at bjerge Føden og bedst muligt værges sig mod den nøgne Fattigdom. Da der igen blev Overskud af Kræfter til Fremdrift, var det Mergelen, der stærkest virkede med til at give Fremgang og bedre Kaarene i alle de jyske Hedesogne.

Med Merglingen af den jyske Hedejord indledes et nyt Afsnit i Sognenes Udvikling, men ogsaa et mægtigt Arbejde med Slid næsten ud over menneskeligt Maal. Tit laa Mergelen dybt nede. Fire, fem Alen eller mere Overjord, som først skulde graves

væk, før man kunde komme i Gang med at grave selve Mergelen op, Kom man saa dybt ned, at Mergelklumperne ikke kunne smides op over Gravens Kant, sætte man Lad af: Konen eller Pigen paa øverste Lad, Manden paa andet Lad, og Daglejeren i Bunden. Siden lærte man at grave Graven større og bruge Trillebør. En »Mergelkarl« var Datidens mest bulstærke og forslæbte Slider.

Paa de Egne, hvor man kunde grave ned i egen Jord og hente Mergelen frem, var man gunstig stillet. Og her kunne Udviklingen føres frem et helt Slægtled hurtigere end i de Sogne, hvor man maatte køre maaske Milsvej med Studespand for at hente dem kostelige Mergel, der var saa uundværlig for at faa den sure Lyngbund til at bære Grøde. - Et møjsommeligt og uendeligt taalmodigt Stræb for gennem smaabitte Nøk: Et Læs eller højest to om Dagen, at naa de mange Tusinde Læs, der skulde til for at vinde frem til bedre Avl og tryggere Kaar,

Vi kan blandt mange lignende Eksempler nævne *Abelone og Mads Andersen* - almindeligt kaldet Mads Abraham - i Agersnap i Ølgod. De blev gift sidst i 1870'erne og havde det i Førstningen meget fattigt. Men de vilde klare sig. Derfor stod de i Foraars- og Sommertiden op Kl. 3 om Morgenen, Abelone tog fat paa Rokken eller Væv for at tjene en Skilling, og Mads kørte med Studene efter Mergel, der var bare en Mils Vej hen og hjem. Naar han stræbte saa meget, som Studene nu vilde, kunde han naa hjem og gaa i Dagleje Kl. 6. Paa den Maade sled de sig frem, og fik en god Ejendom og et trygt Hjem med mange og dygtige Børn. - Nu ligger her en god Gaard med 18 - 20 Malkekøer.

Og hvem kan saa afgøre, hvad der kræver mest Slid, enten at hente Mergelen Milsvej borte i andet Sogn, eller saaledes som de omkring 1880 gjorde paa Fynbogaarden i Øster Hejbøl: gravede Mergelen op af egen Jord. Det vil sige: Der var 9 Alen Sand og Ler, som først maatte graves væk, før man kom ned til 3 Alen mager Sandmangel! - Det er Slid, der huskes gennem Slægtled; men Slid, der har virket med til at bygge Sognet og gøre Landet frodigt.

Det store Tidsskel i Danskerfolkets nyere Historie er ikke Trearskrigen 1848-50, selv om disse Aars Sejrglæde, deres voksende Selvtillid og stærke Frihedsrøre prægede dybt i Folkets Sind. Der var jo ikke et Sogn i Landet, som ikke havde sendt sine unge Sønner ud i Kampen mod Oprørerne og de fremmede, der voldeligt brød Landefreden. - I de fleste Kirker kan man paa Mindetavler læse Navnene paa Sognets faldne.

Og de danske Landsoldater havde set, at de fuldt ud stod Maal med de fremmede. Det gav en forhen ukendt Selvtillid. Men den største Forskel fra Tiden forud, det var dog, at alle disse Bondesoldater havde oplevet, at Verden ikke blot er den lille hjemlige Kreds: Landsbyen eller Sognet, Udsynet, der hidtil

kun naaede til Sogneskillet, rakte nu ud over alle de Byer og Sogne, der tilsammen er Danmarks Rige - Sognets Ramme var sprængt af et større Fællesskab, der i Enighed værgede Rigsgrænsen.

Men trods Sejr og Frihedsrøre og nye Udsyn, saa blev det dog ikke Trearskrigens Selvhævdelse, men Nederlagsaaret 1864, der blev det store Tidsskel for det danske Folk.

Dette Nederlag, der var som et Skimt ind i selve Udslættelsen var en bitter Opvaagen efter Sejrsfesterne. I Førstningen følte det næsten lammende, Men efterhaanden vinkede Nederlagets Tryk som en Spore paa Folkets Livsvilje, der rejste sig i stædig Trods: Vi vil ikke udslettes! Vi vil hævde os! Vi vil prøve paa gennem Arbejde og Fællesskab at vinde indadtil en Lille Smule af det, vi nu har tabt udadtil i Styrke og Selvtillid. Og saa gaar da hele det danske Folk ind i denne storstilede Lanvindingskamp ude i Heder og Udmarker. Den Landvindingskamp, som i Løbet af Aarene siden har lagt over 50 Kvadratmil dyrket Jord ind til det danske Rige. Vi kender alle Navnene paa de Mænd og Kvinder, der gik foran i denne Landvinding, Og saa er der alle de mange navnløse omkring, i Sognene, de, der stræbte og sled, sparede og forsagede for at klare enhver sit, og saa for at Børnene, Efterslægten, kunne faa lidt lettere Livskaar.

*De aved og ørked, mens Aarene gled,
og stridige Sander blev tæmmet.
Om Faren blev træt, gik en Søn i hans Sted,
og hver gav sin Vinding til Hjemmet.*

I hvem eneste Sogn i vort Land er der i disse Genrejsningsaar sart; Vilje og Arbejde ind for at forme det nye. Og det nye var ikke blot Plovjord og de mange nye Hjem; men ogsaa alt det nye, som skulde bygges op fra Bunden inden for hvert enkelt Sogn: Nye Driftemaader, Samarbejde under nye Former baade Økonomisk, fagligt og folkeligt.. Den 28. Marts 1866 blev »Det danske Hedeselskab« stiftet af varmhjertede, danske Mænd. De vilde samle Folket til en Hær, der magtede at vinde nye Land ind fra Ødemarken, Og *Dalgas* blev Høvdingen for denne graa Arbejdshær, ikke i Kraft af en ny og genial Ide - der var plantet i Heden, før Dalgas tog fat - men han forstod Egenarten hos de jydskede Hedeboender, der enkeltvis stred for det, han vilde samle en Hær om. Og saa samlede da Dalgas alle disse jydskede Enere til den Hær, der fra Nødværge gik ud i Landvinding, For han forstod altid at finde de rette Mænd til Opgaverne. Oppe i Skarrald var der et ungt Par, Mads og Kirsten. De var fattige: men hvad betød det for dem, for de var unge og meget forelskede.

»Jeg har hverken Hus eller Gaard at byde dig!« klagede den unge Mand.

»Pyt med det!« sae hans Pige, hun var lige saa rask i Svar og Vending, som hun var ung og køn.

»Bare vi har en Smule Tag over Hovedet, om det saa ikun er en Jordhule, naar blot vi to maa være sammen, saa er jeg tilfreds! «

Det blev kun til en Jordhule for de to. Den var gravet ind i en Brink oppe i Skarrild Krat, og der var intet overflødigt Bohave. Men der var lunt og godt i, vintertiden og svalt i Sommervarmen. Mads gik i Dagleje, og det samme gjorde Kirsten, naar det bød sig. Og de var Unge forelskede og glade for hinanden.

Saa kom Krigen 1864. Den unge Mand maatte afsted til Dannevirke for at vænge Landet mod de fremmede Voldsmænd, Saa sad Kirsten med sin Længsel og sin Frygt ene tilbage i Jordhulen i Skarrild Krat. Og her fødte hun sit første Barn. Da Mads med Liv og Lemmer i Behold kom hjem fra Krigen, var der to i Hulen at bjerge Føden til. Der maatte hænges i. Daglønnen var Lille, Mads var nødt til at ta det haardeste Arbejde; det gav ikke for meget endda,

En Dag stod Mads sammen med en Arbejdsfælde og sled i en Mergelgrav i Hvalplund. Saa kommer Dalgas forbi - eller maaske havde han allerede en Tid staaet oppe paa Brinken støttet paa sin svære Knortekæp, saaledes som han saa tit stod og saa ud over de Øde Hedeflader, mens han kanske drømte om Skov og dyrkede Marker.

Mergelarbejderne hilste; de kendte godt nok Obersten, han kom af og til paa Egnen.

»Hør«, sagde Dalgas til Mads i Mergelgraven, »jeg har Brug for dygtige Folk. Kan du tænke dig at arbejde for mig, at hjælpe mig at plante Skov paa Heden?«

»Jeg vil gerne plante«, sae Mads. »Bare vi kan faa det til at gro.«

»Naar vi tror paa det, vi planter, saa gror det, «sae Dalgas, - »Kan du ogsaa tænke dig at arbejde for mig? « spurgte han den anden Arbejder.

Men Manden rystede paa Hovedet: »A har For-stand paa en Mergelgrav, det holder a mig til. Det å planter gror vist eet, for a tror, æ Lyng vil kvæle det.« -

Det var netop i de Aaar først i 1870'erne, at et Aktieselskab inden for Hedeselskabet købte to store Hedegaarde i Paabøl for at tilplante de store Hede-strækninger, som hørte til disse Gaarde. (I alt blev der her plantet 657 Hektar)«.

Den ene af Gaardene blev revet ned. Den anden (I.- C. Christensens Fødegård) blev lavet om til Plantørbolig. Og her ind i det smukke, gamle Stuehus flytter nu som Plantørfolk det unge Par oppe fra Skarrild Krat.

Og her gaar saa Kirsten og Mads Halt ind i Arbejdet med at skabe Skov paa Heden og Haver og grønne Hegn om Markerne ud over mange Sogne. Og hvor mange Mil Læhegn, og hvor mange Hundrede Tdr. ld. Plantage omkring i Vestjylland, der først og mest skyldes Mads Holts utrættelige Flid og

stadige Tilskynden til at plante, det kan nu ingen rede ud. Men næst efter Dalgas er Mads Holt den Enkeltmand, der har størst Andel i, at Vest og Midtjylland blev skovklædt og læet af Plantning og Hegn.

For sin Dygtigheds Skyld blev Mads Holt siden udnævnt, til Skovrider, Og Kirsten og Mads Holts, Navne nævnes endnu med Respekt ud over mange Sogne.

I Haven ved Skovridergaarden er nu rejst n Mindesten for Mads Holt. Under en Bronzerelief er hugget Navn og Data og følgende Linjer:

*»I Krigen og i Freden
du kæmped lige tro.
Som Plantningsmand paa Heden
dit Navn skal blandt os bo.«*

Og for Mads Holt og hans mange dygtige Fæller i Plantningssagens Tjeneste kan gælde, hvad der er hugget paa en Mindesten i Brorsbøl Krat, rejst for Plantningsmændene Jens og Thomas Sørensen, Brors-bøl Kro:

*»I grov og planted, og Gud gav Grøde,
saa Skov nu grønnes, hvor før var Øde.«*

I hvert eneste Sogn var der Rydningsmænd og Plantningsmænd, der virkede med til at vinde nyt Land ind: Plovjord fra Heden, Plantning til Læ, vel-dyrkede Manker, nybyggede Gaarde: Det frodige, hegnede Land, der møder os i Dag,

Lad os blandt disse mange Rydningsmænd blot nævne enkelte, der faar gælde for de mange:

Vi kan jo tænke paa **Jens Lago Henriksen** ude paa Feldborg Hede i Haderup Sogn. Som nygift købte han i 1877 et lille, usselt Hedested med 50 Tdr. ld. til. Han og hans Kone havde tilsammen kun 400 Kr. De 300 betalte de i Ejendommen. For de sidste 100 Kr. skulde de ha en Ko - rnen den kostede 120 Kr. Saa maatte Jens Lago ud at laane de 20 Kr., der resterede.

Men det var ogsaa den eneste Gang, Jens laante Penge. Siden klarede han Sig selv og brækkede Hede op med en Ko og en Tyr for Ploven. Og med Aarene blev Hedehuset til en god, veldrevet Gaard med stor Have. Og efter Jens Lages eget Udsagn gik det hele let og selvfølgelig. - »A har aldrig saadn slidt, som saa mange har, bare avangsiert jævnt væk og ellers været godt tilfreds hed det, vi havde.« ...

Eller **Maren og Jens Dideriksen**, Pilgaard i Barde i Vorgod Sogn. Han siger med den Erfaring, et langt Livs udholdende Arbejde gir:

»Jow, med Sparsommelighed, Ærlighed og Udholdenhed saa kan een go frem, om een saa ett haar en rød Ørr o æ Bælle!«

Jens og Maren begyndte som saa mange andre i et fattigt Hedehjem i 1898. Jens havde et Skab, Maren en Kommode, og et gammelt Bord fulgte med Huset,

Men hun syntes, det var da saa fattigt, at der ingen-ting var alt sidde paa. Saa flottede Jens sig og købte to Træstole, endda de slet ikke havde Tid til at sidde til Stads i Magelighed, For Hedejorden kræver, før den gir, kræver: Arbejde, Mergel, Gødning - og Arbejde igen.

Jorden er gavmild, siger de, der kun kender den fede Muldjord, hvor Saatiden blot er at strø Sæden Ud, Høsten er Selvfølge, og rigeligt med Fold en fastlagt Regel. Men paa Heidejorden Vester ude er Saatiden en lang, anspændt Strid med Ahl og Sene-græs, mod Lavningernes Surhed og Bankernes Sandknog. Og her er Høsten et spændende Spørgs-maal om Velfærd og dagligt Brød, saa hvert Neg maa føles som en naadefuld Gave.

Kun til de stærke og troende gir Hedejorden gav-mild Høst. Men Jens og Maren havde baade Kræf-terne og Troen til Fremtiden. Støt og sindigt arbej-dede de sig fremad: brækkede Hede, kørte Mergel og lagde jævnt væk en ny Ager til de gamle og en Ko mere til Besætningen. Det blev med Aarene til den brede, firlængede Pilgaard og de to andre ny-byggede Gaarde, som i Dag kan synes af alle, der har Lyst.

Paa lignende Viss var det, at **Else Marie og Kr. Pe-der Østergaard** i Flø ved Brande Sogn bar sig ad med at sætte en forfalden og Ødelagt Kreditfor-eningsgaard med Hede og nøgne Flyvesandsmarker i Drift igen. I 1884 gik de ind til Arbejdet. Kristen Peder fik hjemmefra en Ko i Medgift og Else Marie fik fra sit Hjem, Skinderholm i Sunds Sogn, ligele-des en Ko samt to smaa Lindetræer.

Nu er de to Køer blevet til 20 Køer. Og de to Lin-detræer skygger bredkronet over den firlængede Gaards store Gaardeplads, Og de forhen nøgne Mar-ker, hvor Forsaarsblæsten legede Sandfog i Saati-den, er nu læt af tætte Hegn og bærer gode Afgrø-der.

Hvordan er al dette maet? - »Aah hvad«, svarer Kr. Peder Østergaard, »naar een øger Dagen ved begge Ender, saa a den blive god, der ka laves me-get saadan en Dag, naar der ellers hænges I.«

Jørgen Jensen paa Store Holmager i Velling Sogn dyrkede ikke Hede op for at skabe Sig en stor, vel-drevet Gaard, Han ga sig blot i Lag med den Jord, ingen andre vilde ha. Og denne Jord var en Sand-holm ude i Velling Fjordenge ud mod Ringkøbing Fjord, Her laa i sin Ensomhed en gammel, forfalden Gaard. Ud til Holmen var Vej og Sti kun farbar i Sommersiden eller i stærk Frost i Vintertiden. Ellers skete det tit i Vintertid og Flodid, at Gaarden der ude i Engene i ugevis laa hen som en Øde Ø, afskaaret fra Omverdenen.

Da **Kirstine Bækdal** fra Thorsted og **Jørgen Jensen** fra Vedersø i 1901 blev gift, tog de fat der ude paa Holmen. Og hvad der i Aarene siden er udført af Arbejde herude for at gøre den ensomme og ilde an-skrevne Ejendom til een af Sognets største og

bedste Gaarde med 12 Arbejdsheste og 40 Malke-køer, det fader sig ikke i Korthed skildre. - Tusind-vis og atter Tusindvis af Sandlæs er fra Holmens højere Dele kørt ud i Sumpen for at danne farbar Vej og god Plovjord. Og Tørvejord er kørt tilbage paa Sandaasen. Der er grøftet, drænet, afvandet, - Haardt, anspændt Arbejde i Aarevis, tit fra Kl. 3 Morgen til hen mod Midnat, Paa den Maade blev St. Holmager til det, Gaarden er i Dag: En stor, ny-bygget Gaard med 160 Tdr. ld, veldyrket Jord med bugnende Hvede- og Bygmarker omkring.

»Hvorfor gav du dig dog i Lag med alt dette over-vældende Arbejde paa denne Sandknude?« blev Jør-gen Jensen spurgt, den Gang han i 1945 laa paa sit Dødsleje. - »Det havde dog været langt lettere at sætte Bo de fles:e andre Steder!«

»Aah hvad. A har altid holdt af at dyrke op og faa noget til at gro. Saadan var min Far. Og saa prøvede a at gøre lisaadan.«

Denne mærkelige, stænke Trang til at dyrke op, tømme, ave, nyttiggøre den vilde, stridige Jord, var et Sænkende for den gamle Slægt, De følte Jordens Krav i deres Sind som et tvingende Krav og at virke og skabe Værdier.

Denne Trang til at virke og gøre Øde Jord nyttig gav mange af de gamle deres Særpræg, blev deres Skæb-ne og gav Landet Fremgang.

Vi kan blot tænke paa **Lene og Jeramias Møller**, som i 1882 blev gift og tog fat i et Øde Mosehul ude i Hallundbæk Mose med 99 Tdr. ld. Hede til. Ikke blot denne Ejendom dyrkede de op og drev frem til en Gaard. Men i alt fire Gange begyndte de forfra paa ringe Hedeejendomme med rigeligt Hede til. Fire Gaarde drev de frem. Først i Hallundbæk Mose. Anden Gang i Blaaahøj.

I 1914 tog de fat tredje Gang ude i Døvling Mose i Skarrild Sogn med 110 Tdr. ld. Hede uden Byg-ninger. 10 Aar efter ligger her en god Gaard, som Datteren og Svigersønnen overtar. Og Lene og Jeramias gaar paa Aftægt i en lille Hedeejendom i Engebæk i Sdr. Omme Sogn, hvor de i Løbet af de næste 10 Aar faar 43 Tdr. ld. under Plov og i Drift. Og selv da Jeramias var midt i 80erne købte han Hede op for at lade den mergle og pløje.

»Jow sie,« sagde Jeramias en Dag til sin Gæst. »Naar een nu har Raad til at købe et Stykke Hede og Midler til at lade den pløje og mergle, saa tøws a nu, det er Synd at la den ligge. - Een skal jo da ow tæn-ke paa dem, der kommer efter os.

Det er udtrykt i faa Ord Jeramias' Trosbekendelse og Livslære: Man skal det bedste, man evner, virke og bruge sine Kræfter og Midler til at skabe Værdier og gøre det lidt lette for dem, der kommer efter. - Dette Livssyn har ligget som en Grundlov bag ved de gamles Arbejde.

Kirstine Burkholt fra Rindum og **Niels Samuel An-dersen** fra Karlsvik i Smaaland fandt hinanden i

Sønderjylland, hvor die begge tjente. De blev gift i 1895. Niels Samuel havde ellers tænkt sig at rejse til Amerika for at grave Guld. Det var bare for at tjene Penge til Billet, han tog Tjeneste i Sønderjylland. Nu blev det til Heden Øst for Hee i Stedet for Californien. Og det blev Sand og Ahl i Stedet for Guldklumper, der gled over hans Spade og Plov, og dog grov ham ogsaa Guld frem af sin magre Hedejord, - Jo, Høstens levende Guld, der hver Sommer duver over Markerne omkring den smukke og velplejede lille Gaard, Sanddal, som Kirstine oig Niels Samuel Andersen har ørket frem af Hedesandet -

Der kom engang en ung Knøs forbi Herregaarden Nørholm. Han stod længe og saa paa de 80 røde Malkekøer, der stod tøjret i to lange Rækker, mens en Drøm groede frem i hans Sind: Om Du engang kunde blive en saadan Mand med saa mange Malkekøer!

Dette var et stort Maal at sætte sig af en Dreng fra et fattigt Hedejhem i Præstebo i Aadum Sogn. Og der var ikke stor Udsigt til, at den Drøm nogensinde fik Tilknytning til Virkeligheden.

Drengen hed **Kristen Hansen**. Han blev Karl og Kæreste med en Pige, som hed **Maren**. De var jævnaldrende. Og i 20 Aars Alderen giftede de sig i 1888 og tog fat i en Udflytterejendom i Bundsgaard, Det kneb at komme i Gang, for det var smaat med Driftskapital. Saa tog Kræ Hansen raadsnart og solgte sine værdifuldeste Ejendele: sit Lommeur og sin Barberkniv. De to Ting kunde han til Nød undvære, - Det kunde Loft over Kostalden derimod ikke.

Først drives Ejendommen i Bundsgaard frem. Saa sælges den, og Maren og Kræ Hansen køber en stor, forfalden, Gaard i Tøstrup og gaar i Gang med at sætte den i Drift og bygge den op fra Grunden: stor, bred, moderne. Et værdigt Arbejde. Men Kræ Hansens Vidje til Fremdrift var som et Stormvejr, hvor Marens Omsorg for alt det spæde og groende var som Solskinnet.

»Ja,- hvor var der i Grunden Forskel paa vort Sindelag,« siger Kræ Hansen engang som ældre. - »A vilde rask frem og helst ha' meget at slaas med. Og Maren vilde helst have været Husmandskone alle hendes Dage. Men naar a sætte i Gang og drev frem, saa vilde hun heller ikke at noget blev forsømt. Og saa holdt vi Trit og fulgtes troligt ad«.

Og som Maren var den første Kone paa Egnen, der fik Cykle, fordi hun ikke havde Tid til at gaa, saaledes var Kræ Hansen i Tøstrup den første i Sognet, som fik Bil og siden Malkemaskine og Traktor. - Og naaede Kræ Hansen end ikke helt sin Drengedrøms 80 Malkekøer i Række, saa stod der dog 50 gode Køer i Stalden den Gang, han afstod Gaarden til sønnen.

Jo, det Lommeur og den Barberkniv ga' gode Renter...

Og ikke mindst Efterslægten hæver gode Renter

af de gamles udholdende Slid.

Vi kan til Slutt nævne **Knudthilde og Thomas Thomsen**, Gaasdal i Borris. Han var fra et fattigt Hedejhem ude paa Gaasdal Hede og tjente hos fremmede fra 8-9 Aars Alderen. Da han var 21 Aar gammel, fik han fra sin Mor derhjemme i det lille Hedejhem det bedste Budskab: »Nu maa du komme hjem og hjælpe os, Thomas, for ellers gaar vi paa Fattigvæsenet! Vi kan ikke mere!«

De tre yngste Søsken var allerede anbragt paa Borris Fattiggaard. Og det første Thomas sørgede for, da, han korn hjem, var at faa de smaa Søsken hentet hjem igen. Og saa tog han fat paa det tilsyneladende haabløse Slid med at bjerge Føden og faa Hjemmet rettet op. Der var nogle opdyrkede Agre, et Par Stude og to magre Køer og ellers sort Armod. For at bjerge Føden ikke blot til sig selv, men ogsaa til sin Far og Mor og 5 ukonfirmerede Søsken, maatte han ud i Dagleje. Det var haardt Slid og lille Fortjeneste. Og Thomas forstod snart, at ad den Vej kom han aldrig ud af Uføret, Saa byttede han Studene bort for et Spænd Heste og tog Fragtkørsel og blev siden Mælkekusk. Og i sin Fritid brækkede han Hede op og kørte Mergel fra Borris St., en lille Mil borte.

Og i 1900 blev Thomas gift med Knudthilde fra Faster. Nu var de saa to om Arbejdet. Det lettede og blev snart synligt. De 30 Tdr. Land til Ejendommen blev opdyrket. De gamle Huse blev udvidet saa længe, det var muligt at udvide mere. Saa overtar en af Brødrene den gamle Ejendom, og Knudthilde og Thomas rykker ud paa Heden og begynder forfra, En ny, smuk Gaard bygges op fra Grunden. Have, Veje, Markskifter anlægges efter en vel gennemtænkt Plan. Og her skabes saa et smukt og godt Hjem.

Og da siden Børnene vokser til og faar Brug for egne Hjem, bygger Thomas to nye Gaarde paa opdyrket -Hedejord. - Et helt lill Grandelav af samme Slægt, grundlagt af Knudthilde og Thomas Thomsen

- Naar en gammel Tid - i tidlig Middelalder eller før - en Foregangsmand ryddede Grund for en ny Boplads til sin Slægt, en ny Torp, da blev hans Navn ofte knyttet sammen med Torpen. - Det er nu alle de -trup og -strup Navne, vi kender i vort Land.

Ogsaa Thomas Thomsen havde fortjent at faa sit Navn sammenknyttet med Stedets Navn, saaledes som de gamle brugte ..

I Dag nøjes vi dog med at hædre med lidt Sølv: en Medalje eller et Bæger, der kan føre Navnet videre indenfor Slægten. Men ogsaa vi andre vil nævne deres Navne med Beundring og Tak,

For Mænd og Kvinder som Knudthilde og Thomas Thomsen og deres mange Fæller, som vi ikke faar Plads til at nævne, de har ikke blot været med til at bygge deres hjemlige Sogne. Men de har ogsaa virket med til at bygge Riget og gøre Danmark større.